

KRITIKA

GAUCSÍK ISTVÁN*

Megfakult színekből: társadalomtudományos történelem¹

Rigó Máté: *Háború, profit, Trianon. Hogyan vészelte át a polgárság az első világháborút?* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022. 363 oldal [Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések, Trianon-dokumentumok és tanulmányok 12.]

A recenzeált könyv Rigó Máté 2022-ben megjelent angol nyelvű monográfiájának a bővített kiadása, mely a kelet-közép-európai gazdasági elitek I. világháború előtti helyzetéről és a Nagy Háború utáni útkeresésekről, megpróbáltatásokról és a pozíciók elvesztéséről (az azoktól való megfosztásról), valamint a régi befolyási szférák átmentéséről szól. A szerteágazó problémakör valójában egy többéves doktori és posztdoktori munka fókuszpontjában állt (és talán nem tévedek, hogy továbbra is kiemelt szerepet játszik Rigó Máté kutatásaiban).² A szerző két távoli, eltérő természetű földrajzi, társadalmi, gazdasági és kulturális meghatározottságokkal rendelkező, de birodalmi/nemzetállami keretek által határolt régió, Elzász-Lotaringia és Erdély 19. és 20. századi társadalom- és gazdaságtörténetével foglalkozik (a periodizáció szűkebben kb. az 1867/1871–1945 közötti időszakra vonatkozik).

* A szerző történész, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének (Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i.) tudományos főmunkatársa. E-mail: stefan.gaucsik@savba.sk

¹ A „társadalomtudományos történelem” szókapcsolat Benda Gyulától származik, aki ezt a magyar társadalomtörténetírás 1990-es évek végi helyzetének a kritikus elemzésénél használta. A tornyosuló feladatokat és a megvalósulatlan kutatói reményeket is számba vette. L. Benda Gyula: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. *Századvég*, 1997/4. 42. Kövér György majd egy évtized múlva a magyar társadalomtörténetben a kiütkeresőket és szövegeiket vette górcső alá – megértéssel, a konkrét (rész)eredményeket és az ambíciókat is ösztönzően értékelve. L. Kövér György: A társadalomtörténet „refigurációja”, avagy eltűnt főszereplők nyomában. *Történelmi Szemle*, 2006/3–4. 235–260.

² Rigó Máté: *Capitalism in Chaos: How the Business Elites of Europe Prospered in the Era of the Great War*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2022. 378 oldal

Az alábbiakban el-elkanyarodónak tűnő gondolatok valójában értelmezni próbálják Rigó Márton terjedelmes, körültekintő alap kutatásokra támaszkodó, egyben a szintetizálás jegyeit magán viselő könyvét, mégpedig a polgárságkutatás és az összehasonlító módszer³ mentén. Annak okán is, mert könyvének mélyszövetét és sajtószerű „vezéreszméit” éppen ezek alkotják. (12.)

Előhang gyanánt: polgárságrecepciók⁴

1989 után a kelet-közép-európai térségben (főképpen az osztrák, a magyar és a cseh, majd egy évtizedes fáziskéséssel a szlovák historiográfia fejlődési ívére gondolva⁵), elsősorban a mélyreható társadalmi és politikai változások, azaz a totalitárius rendszerek gyors és váratlan összeomlása miatt, és sokkal kevésbé a történelmi és módszertani viták következtében a modern (klasszikus) burzsoázia – kevésbé az ún. régi/rendi polgárság⁶ –, tehát a polgárság általános (kultur)történeti jelenségei kerültek a társadalomtudományi kutatások homlokterébe.⁷ A fogalommagyarázatok, sőt az összehasonlító módszerek alkalmazása azonban késtek, sőt hangsúlyeltolódásokat tapasztalhatunk, hiszen a régió „kisnemzeti” történetírásai számára az 1990-es évek folyamán gyakran a „nemzetépítő” középosztály múltbeli alakváltozatainak jellegzetes, csak az adott nemzetre jellemző bizonyítása is a céljuk volt. Valamilyen módon így került kompenzálásra az Európa fejlettebb nyugati államaival szemben tapasztalható civilizációs lemaradás. Némileg metaforikusan fogalmazva, a *Verbürgerlichung* fogalma a mi földrajzi terünkben (ál)politikai és ideológiai jelszavakkal telítődött, melyről Benda Gyula a következőképpen írt: „A polgárosodás, mint valamilyen társadalmi mozgást leíró nemcsak a múlt és jelen értelmezésére szolgáló tudományos vagy publicisztikai fogalom, hanem a kívánt jövőt is magába foglaló politikai jelszó is.”⁸

³ Ránki György is a módszerjellegre hangsúlyozza, hiszen nem önmagában lévő elv. Valójában Tomka Béla értelmezése sem tér el nagyon ettől. Lásd a lenti jegyzetekben a tanulmányait.

⁴ Rigó Máté inspirált ennek az alcímnek a kiválasztásában, hiszen könyvében az összefoglaló az Epilógus megnevezés alatt szerepel. Természetesen ez itt csak kicsit Arany János-i áthallás.

⁵ Vö. pl. Kořalka, Jiří: *Die tschechische Bürgertumsforschung*. Bielefeld: Universität Bielefeld, 1989. [Sonderforschungsbereich 177: Sozialgeschichte des neuzeitlichen Bürgertums – Deutschland im internationalen Vergleich, Arbeitspapier 5.]; Mannová, Elena: Clio auf slowakisch. Probleme und neue Ansätze der Historiographie in der Slowakei nach 1989. *Bohemia*, 2003/2. 316–325.

⁶ Bácskai Vera. A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest: Századvég Kiadó, 2006. 15–37.

⁷ Csité András: Polgárosodás-elméletek és polgárosodás-viták. *Szociológiai Szemle*, 1997/3. 117.

⁸ Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. *Századvég*, 1991/2–3. 170.

A történészek által előtérbe helyezett (vagy éppen kiragadott) társadalmi, gazdasági és kulturális jelenségeket és fogalmi „szerszámosládájukat” a politikai és modernizációs elemek hatották át, és mind nyilvánvalóbbá vált egyfajta vágy realitássá alakításának a gondolata, (nemcsak a politikai elitek, hanem a történészek esetében is): az 1990-es években végre reális esély lehet arra, hogy egy tehetősebb és tanultabb, műveltebb, képzetesebb osztály jön létre, egy „újburzsoázia”, mely a demokrácia, a pluralizmus, a liberális gondolkodás és a nyugati orientáció híve, elkötelezettje, netalántán kovásza.⁹ Sőt, néhány történész azt is gondolta, hogy befolyásolni tudja a közbeszédet, a politikai elképzeléseket, stratégiákat, és végre a posztoszocialista (újkapitalista) társadalom „mérnökeivé” válhatnak. Néhányan azt is remélték, hogy ez az új társadalmi osztály, egy új szerződésű polgárság megszilárdítja majd a felbomlott társadalmi viszonyokat, a gazdasági fejlődés motorjai lesznek, és felépítik a kapitalista piacgazdaságot, emellett előmozdítják a tudományok és a művészetek fejlődését. Elképzeléseik szerint ezek a polgárok játszották volna majdnem ugyanazt a civilizációs szerepet, mint a nyugati országok régi és új burzsoáziája a 18. és 19. században. Sokáig úgy is tűnt, legalábbis a váteszek ezt előlegezték meg: a történelemből igenis lehet tanulni, és az új (nemzeti) burzsoá osztály „automatikusan” megszülethet a régi minták „árnyékában”; és így a sajátosságok, a különbségek, a konfliktusok és az etnikai feszültségek fokozatosan eltűnnek majd a kelet-közép-európai konglomerátumból. Úgy vélték, hogy a burzsoázia erős pozíciója megszüntetheti a nacionalizmus és az idegengyűlölet minden megnyilvánulását, és talán megakadályozhatja a tömegek diktatúráját is.¹⁰

⁹ Érdekes egy régebbi szellemi konstrukció – persze más szociális osztály megszületését sürgető –, mely mintha párhuzam lenne a fentebb bemutatott polgárságalkotási vágyakkal. Báró Wesselényi Miklós ugyanis a II. világháború utáni társadalmi újrakezdet és az osztálykiegyenlítődség gondolatától vezérelve 1942-ben egy körkérdest tett fel a magyar arisztokrácia sorának várható alakulásáról. Egy új, amellet homályos kontúrokkal jellemzett, államirányító neoarisztokrácia mellett tört lándzsát: „Az eljövendő minőségi állam gerincét igenis egy kvalitatív társadalmi csoport, egy arisztokrácia fogja alkotni. A kvalitatív állam nem lehet proletár-, de még polgár-állam sem a szó köznapi értelmében, hanem csakis arisztokratikus minőségi állam, úgy, ahogyan ezt a szót egyetlen helyes módon etikai és kapacitási értékére vonatkoztatva értelmezzük.” Úgy tűnik, hogy a közép-európai régió kismemzeteinek traumái, kudarcai miatt a radikális történelmi kataklizmák, mély törésvonalak után mindig megfogalmazódik egy intellektuális igény egy vezető társadalmi osztály kialakítására. Wesselényi Miklós: *Az arisztokrácia válsága és jövője. Ankét.* Budapest: Auróra Könyvkiadó, 1942. 25.

¹⁰ Morcsányi Géza – Tóth István György (szerk.): *A magyar polgár.* Magvető: Társadalomtudományi Intézet, 2016.

Az összehasonlító módszer vázlatos irányvonalai

Kelet-Közép-Európa hányatott történelmének, azon belül polgárságainak a tudományos igényű összehasonlító vizsgálatára Jürgen Kocka és mások már régen felhívták a figyelmet, miközben számos terminológiai és módszertani kérdést is felvetettek (Mit értünk ezen régió alatt? Sajátos története van? Ha igen, akkor melyek a szignifikáns jegyei? Milyen kérdések vetődhetnek fel, és milyen fogalmak használhatók? Vagy az időfolyamban csak a politikai konstellációk változó jelenségeit és azok lenyomatait látjuk? Mi a viszonya a kelet-közép-európai történelemnek a globális/európai történelemhez?).¹¹

Kapaszkodjunk meg most egy pillanatra ebben a kockai összehasonlító imperatívuszban. Figyelemre méltó, hogy bár a szélesebb társadalomtudományokban (nyelvészet, irodalomtörténet, oktatástörténet) az összehasonlítás mint módszer nem volt újdonság a 19. század folyamán és nem terjedt el a használata sem, de emellett alkalmazása, fokozatos finomítása egészen az antikvitásig nyúlik vissza.¹² A történelemtudomány, melyben az 1920-as években azonosítják a modern komparatív módszer „alapító atyáit”¹³, ellenben mintha mindig újra és újra felfedezné, közben lényegéhez tartozik. A magyar historiográfia az 1970-es és 1980-as évektől figyelni kezdett ebbe az irányba, éppenséggel a francia történészekre.¹⁴ Ránki György – akinek tanulmánya eredetileg 1972-ben¹⁵ jelent meg egy társadalomtudományi tematikai blokkban, melyben az irodalmi és jogi komparasztika is terítékre került – azért eléggé magára maradt véleményével: „Az összehasonlító történeti módszer valójában tudományos vita minden nemzeti bezárkózással, nacionalista történelemszemlélettel. Kettős értelemben is: egyrészt, mivel minden nemzeti elfogultságnak, túlzásnak sajátos cáfolata, másrészt mert bebizonyítja, hogy egy ország történetét sem lehet igazán megérteni – éppen a sajátos vonásokat nem lehet elég mélyen feltárni –, ha csak magában tanulmányozzuk.”¹⁶ Ránki azonban akkor még kortársként nem tapasztalhatta az összehasonlító kutatások külföldi

¹¹ Kocka, Jürgen: Das östliche Mitteleuropa als Herausforderung für eine vergleichende Geschichte Europas. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2000/2. 162–166.

¹² Szűcs Gábor: Összehasonlító kritika az antikvitásban. *Klió*, 1997/2. 59.; Keller Márkus: A megértés lehetősége – az összehasonlító történetírás hasznáról. *Aetas*, 2005/4. 104.

¹³ Gyáni Gábor: A történetírás fogalmi alapjairól. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 11–53.

¹⁴ Bloch, Marc: Az összehasonlító történelem logikája [Sewell, H. William: Marc Bloch and the Logic of Comparative History]. *Világtörténet*, 1972/22. 31–41.

¹⁵ Ránki György: Az összehasonlító történetírás problémái. *Gazdaság és Jogtudomány*, 1972/3–4. 189–207. Ez eredetileg előadás volt, majd tanulmány formájában még más helyen is megjelent: Ránki György: Az összehasonlító történetírás problémái. In: Ránki György: *Mozgásterek és kémszerpályák*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1983. 137–202.

¹⁶ Ránki György: Az összehasonlító történetírás problémái. *Gazdaság és Jogtudomány*, 1972/3–4. 194.

intézményesülésének egyes fázisait, illetve lassú megizmosodását, hiszen azokat már nem élhette meg.¹⁷ Hosszú szünet után a hazai történeti kutatásokat az 1990-es évek folyamán az összehasonlító módszer tekintetében legmarkánsabban a német történetírás eredményei és tudományszervező aktivitásai befolyásolták.¹⁸ Ha valamilyen módon mégis summázás szükségeltetik, akkor Tomka Béla vont először (és talán utoljára, immár majd két évtizede) mérleget az összehasonlító módszer historiográfiájáról és tudományelméletéről, a kutatási lehetőségekről, illetve alkalmazta könyveiben tudatosan ezt a módszert.¹⁹

Rigó Máté komparáció-modellje azonban más jellegű, nem veszi fel a Tomka-féle „fonalat”. Az empiriára, hat ország húsz levéltárának iratanyagára (16.) támaszkodó koncepciója a társadalom- és gazdaságtörténet határán mozog, és mellesleg ódkodik az üzemtörténeti megközelítéstől, a családi kapitalizmus elméletének beágyazásától és a kvantitatív szemléletmódtól. Modelljébe a kisebbség- és identitástörténetek is bele vannak komponálva, így ebben a tekintetben nem annyira kitaposott utakon haladt. Birodalmi és tágabb közép-európai keretekben gondolkodik. A polgárság- és (gazdasági) elitdefiníciókkal, melyeknek figyelemre méltó eszmefuttatásai vannak a magyar historikusok tollából is, valamint azok elméleti konstrukcióival nem kísérletezik, nem is veszi őket számba. Nála a gazdasági elit ab ovo az üzleti elittel egyenlő, a társadalomszerkezetben a nagypolgárságba illeszkedik. Ezen csoport tagjai a nagyvállalkozók (gyárosok) és bankárok; Elzász-Lotaringiában a de Dietrichek, Adlerek, Oppenheimerek, Erdélyben a Rennerek, Chorinok. A másik oldalon – impozáns levéltári mélyfúrásokat végezve – vállalkozói profilokat fest, főképpen Farkas Mózesét, a Renner-börgyár menedzser-igazgatóét, aki zsidó kultúrájú magyarként társadalmi határokat volt képes átjárni, illetve átlépni a történelmi Magyarországon és az 1918 utáni Romániában.

Dekonstrukció és új diskurzuszmezők

A kötet három nagyobb, precízen kialakított fejezetbe, és azokon belül számos tematikai-logikai rendbe szedett, a régiók összehasonlítását szem előtt tartó „mezsgyék mentén” szerveződik.

Az elsőben a szerző az I. világháború előtti „boldog békeidők” legfontosabb gazdasági-szociális folyamatait (állami részvétel a nemzetgazdaságokban, a vállalkozók csoportjai és stratégiáik, a gazdasági nacionalizmusok metamorfózisai) és társadalmi illúzióit vizsgálja az 1871-től német megszállás alatt álló

¹⁷ Tomka Béla: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, 2005/1–2. 243.

¹⁸ Glatz Ferenc: Politika, gazdaság, történettudomány. *História*, 2011/5–6. 96–97.

¹⁹ Tomka Béla: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, 2005/1–2. 243–258.

Elzász-Lotaringiában és a dualizmuskori magyar–román politikai-gazdasági rivalizálás kiemelt terepén, Erdélyben. A másodikban a világháború folyamán gyorsan kialakuló hadigazdaságokat és azok hatékonyságát vagy éppen működési nehézségeket elemzi. Nem hagyja figyelmen kívül a társadalmi radikalizáció eltérő formáit sem, valamint a hátszországokban folyó háborút, azaz az ellenséges vagyonok elkobzását, kisajátítását. A harmadik, legterjedelmesebb – a könyv gerincét alkotó – fejezet a közép-európai gazdasági elitek 1918-at követő helyzetével foglalkozik, azaz, hogy milyen törésvonalak azonosíthatók, és ugyanakkor mely területeken mutatható ki a folytonosságuk, illetve társadalmi-gazdasági beágyazottságuk, egyben befolyásuk. A záróakkordként (a negyedik fejezetként) jelölt epilógus, valójában egy körültekintő, cizellált – bár utolsó oldalain az 1990-es évekig eljutó, néhol „túlaktualizált” eszmefuttatást is tartalmazó – összefoglaló, pontosabban fogalmazva utószó. A könyv függelékében többnyelvű földrajzi nevek jegyzéke, bibliográfia (felhasznált levéltári gyűjtemények, irodalom) és egy „homogenizált” (egyszerre földrajzi helyneveket és személyneveket tartalmazó) mutató kapott helyet. Szólni szükséges a műfajról, melynek kontúrjait a szerző nyíltan jelzi: esettanulmányok füzérééről van szó, melyeket monografikus rendbe szedett. (14., 321.)

A könyv a szövevényes gubancokra hívja fel a figyelmet: Az I. világháború után a nagyvállalkozó polgárság vesztes volt vagy sikeres? Az 1919–1920-as évek cezúrát jelentenek vagy mégsem annyira, mert „feltűnő folytonossága” mutatkozik a gazdasági eliteknek? Van vagy sem, illetve milyen mértékű a társadalmi erodálódásuk? A másik oldalon társadalmi-gazdasági paradoxonokat próbál feloldani, amikor meghatározza a vizsgálandó problémahalmazt: Hogyan prosperálhatott anyagilag egy (többszörös) kisebbségi (zsidó, magyar) vállalkozó a nem éppen kisebbségbarát Nagy-Romániában? Egyedi eset volt vagy különutas (rugalmas) megoldásnak tekinthető-e a szélesebben vett 1918 utáni „vesztes” közép-európai gazdasági elitek (német, osztrák, magyar) vagyonosodása és új pozicionálása (alkuk a többségi elitekkel)? Melyek a hasonlóságok és az eltérések a nyugat-európai és a kelet-közép-európai nagypolgárság fejlődése között? (9.)

Egy rejtett, sajnos nem eléggé kifejített braudeli utalással állapítja meg: „Mivel az események ’epizodikus történelmére’ esik a legtöbb figyelem, amely a birodalmak összeomlására, az egymással versengő nacionalizmusokra és ismert politikai töréspontokra irányítja a figyelmünket, nem figyeltünk fel a társadalmi és gazdasági élet lomhább struktúráira, pedig ezek ellentmondanak a nemzetiségileg homogén társadalmak kormányok által fennn hirdetett nacionalista retorikájának.” (12.)²⁰

Meghatározza, hogy milyen szempontok szerint hasonlítható össze e két alapvetően eltérő régió, és milyen tudományos eszközökkel elemezhető, és egyáltalán

²⁰ A hosszú időtartam tényezőjéről, mint a jelenségek pályáivéről és egy „új időkontinuum” konstruálásáról van szó, amely szerintem ezt a monográfiát jellemzi. Vö. A „hosszú időtartam” új értelmezése. Beszélgetés Jean-Yves Grenierrel, az *Annales* folyóirat főszerkesztőjével. *Aetas*, 1999/1–2. 306–308.

milyen előnyökkel kecsegtet Elzász-Lotaringia és Erdély vizsgálata. Ehhez négy perspektívát jelöl meg: 1. politikailag és gazdaságilag fontos területek a birodalmi/nemzetállami központok (melyek értelmezési keretként eddig háttérbe szorultak) számára; 2. a vállalkozói szférát – főképpen az iparban (vas- és acélpár, gépipar, könnyűipar); 3. alternatív integrációs utat, mindkét régió ugyanazon szövetségi rendszer tagja az I. világháború idején; 4. nemzetiségileg kevert régiókat, melyek hálás terepei a többségi – ellentmondásoktól sem mentes – gazdaság-, kisebbség- és identitáspolitikák vizsgálatának. (14–15). Rigó Máté valójában Nyugat- és Kelet-Európa elkülönülő történetei helyett az összekötő szálakat és kapcsolatokat helyezi előtérbe, és ezzel új, még felderítetlen értelmezési mezőkre kalauzolja az olvasót.

Hagyomány? Általánosítás és analízis

A hagyomány alatt a historiográfiák, különösképpen az összehasonlító módszer tradícióira, tehát az előző történész nemzedékek teljesítményeire gondolok, melyek fennmarad(hat)nak, (újra)értelmezhetők, elutasíthatók vagy éppen ösztönzők is lehetnek – a legkimunkáltabb és legjobban ható opusok pedig nem hullanak ki az idő rostáin sem. A kifejezés a fenti alcímben furcsa módon kérdőjellel szerepel, és nem véletlenül, a szerző ugyanis visszafogott, nem reflektál a komparatív historiográfiai hagyomány(ok)ra, azokkal nem ütközteti véleményét, miközben ezeket a publikációkat minden bizonnyal ismeri. (10–23.) Ezen a téren a magyar eredmények ugyan szerényeknek mondhatók, azonban a német, francia, angolszász historiográfiák strukturáltabb és régóta intézményesített voltuknál fogva az összehasonlító-történetírás/módszer elméletét és típusait is mélyrehatóbban elemezték. Éppen a sokszínű tipológiai minták, funkciók között való meghatározottság, illetve nem ilyen mereven fogalmazva: egy rugalmas helykijelölés indoklása hiányzik a bevezetőből. A későbbi fejezetekben azonban az erdélyi mintázat elsőre meglepő, de aztán lassan meggyőző összehasonlítása az elzász-lotaringiaival mutatja, hogy a könyv az etnocentrista narratívától „távolságot teremtő”²¹ fontos elemeket is tartalmaz. Ilyen módon az 1918 előtti és utáni erdélyi társadalom- és gazdaságtörténet innovatív látéletét képes nyújtani.

A kötetben bemutatásra kerülnek a francia, német, magyar és részben a román gazdasági szereplők, akik a szövevényes nemzetpolitikai erőterekben mozognak. Ezek a szereplők önrdeket, vállalati célokat követő racionális cselekedetei, döntései és interakciói, melyek a korlátokkal (gazdasági nacionalizmus, állami befolyás, hitelszűke, vámhatárok, piacvesztés, illetve a piacok áthelyeződése) szembesülve a lehetőségeiket maximalizálják, és a kooperáció módjait is kialakítják.

²¹ Tomka Béla: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, 2005/1–2. 247.

A szerző a történeti összehasonlítás módszerének segítségével vizsgálja a különböző társadalmi kontextusú Elzász-Lotaringiát és Erdélyt. Egymással rendszeresen szembeállítja őket abból a célból, hogy azonosítsa a hasonló vagy éppen eltérő jelenségeket. Ezen példák alapján alkot általánosító elméleteket, melyeket alap kutatások eredményeivel támaszt alá. Ha arra keresnénk a választ, hogy ez az olvasmányosan megírt kötet a tipológiai komparáció szempontjából hogyan jellemezhető, akkor egyértelmű, hogy egyszerre az általánosító (párhuzamos) és az analitikus összehasonlítás jellemzi, mert a modern társadalmak és a gazdaság működése érdekl.

Új sarokpontok

Rigó Máté könyve számos új megközelítést tartalmaz, hiszen a társadalomtörténetbe ágyazódó, izgalmas, regionális léptékű gazdasági, mentalitás- és identitásbeli kérdéseket feszeget két eltérő történelmi-kulturális hagyománnyal rendelkező európai régió példáján. A könyv a recenziót három szempont kirajzolódásával villanyozta fel:

1. Számomra érdekes a polgársáértelmezése, miszerint ez a szociális osztály (csoport, differenciált entitás) az I. világháború után, főképpen a monarchia utódállamiban képes volt szembehelyezkedni a hatalommal, mert számos eszközzel (régi kapcsolatháló, politikai és gazdasági pozíciók, a hadigazdaság aktív szereplőjeként rendelkezésre álló vagyon) rendelkezett. Fontos volt ennek az elitnek a szak tudása a gazdaság és a pénzügyek menedzselése terén, mert ez is lehetővé tette, hogy a kedvezőtlen politikai és gazdasági folyamatokat képes volt befolyásolni, sőt, lenyesegetni a gazdasági nacionalizmusok vadhajtásait. Szimpatikus ugyanakkor, hogy a szerző mértéktartó. Felhívja a figyelmet arra, hogy ne essünk a nosztalgia csapdájába, tehát kerüljük a jelennek szóló mintaadást. Hozzáfűzi még, hogy ne legyünk túlságosan elismerők a gazdasági elitekkel szemben; hatalmi és gazdasági célokat követtek és érdekközpontúak voltak. Rigónak a polgárságról és az elitekről kialakított narratívája egyedi megközelítés, nem foglalkozik szillogizmusokkal, és a dekonstrukción alapul, mivel nem boncolgatja a fogalmakat, és nem is foglalkozik „immanens” lényegükkel. Látószöge empirikus, mely új kutatási területekre irányítja rá a figyelmet (például a szomszédállamok döntéshozó szerveinek politikai-gazdasági jellegű levéltári iratgyűjteményeinek szisztematikus kutatása, a kisebbségi magyar gazdasági önszerveződési stratégiák és eredmények, illetve a hamvukba holt tervek összehasonlító vizsgálata, a magyar gazdasági elitek külföldi kapcsolathálói, a kisebbségi magyar gazdasági elitek konszolidáló hatású pozíciói a nemzetállamokban).²²

²² Kövér György valahol erre is utal a társadalomtörténeti kategóriák elemzésekor. Kövér György: A társadalomtörténet „refigurációja”, avagy eltűnt főszereplők nyomában. *Történelmi Szemle*, 2006/3–4. 254.

2. Rigó Máté elemzési egysége a régió, nem pedig az állam. A szerző meggyőzően érvel, hogy legalább négy analógia fedezhető fel e két régió hányatott múltjában. Közös az etnikai nacionalizmusok megerősödése a 19. század utolsó harmadától; az I. világháború deformált gazdasága vagyoni lehetőségeket nyújtott a gazdasági eliteknek; háttérbe szorult, illetve megszűnt a magántulajdon szentségének az elve; az állam pedig nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom szövetébe is erőteljesen belenyúlt. A különbözőségek pedig markánsná teszik az elzász-lotaringiai német és az erdélyi zsidó-magyar vállalkozók eltérő fejlődési ívét az egyes gazdaságpolitikák erőterében, illetve az öröklött mintákat (családi kapitalizmus formái, a társadalmi integrációk eltérő vagy éppen megkésett ütemei).

3. Úgy véli, hogy a gyakran misztifikált etnikai nacionalizmus a gazdasági életben „korlátokkal” jelenik meg, mert a gazdaság racionalitása, annak működtetése – mivel „parancsoló akarattal” – bizonyos fokú együttműködésre kényszerítette a régi, monarchiabeli és az új, többségi nemzeti eliteket, miközben tovább élt az osztályszolidaritás, de a rivalizálás szinterei is fennmaradtak. Az etnikai és a gazdasági nacionalizmusoknak nem az absztrahált formáit közvetíti, nem klisékkel és toposzokkal foglalkozik, hanem az alsóbb szintű döntéshozó egységek (közigazgatás, önkormányzat, katonai szervek, nemzeti tanácsok) akaratán, mechanizmusain, céljain keresztül fest életközeli kontúrokat.

4. Végezetül: Trianon és a magyar kisebbségek. Az 1918–1920 közötti időszakot nem tekinti cezurának vagy törésvonalnak, mely tönkretette volna a közép-európai polgárságot. Árnyalja a képünket a trianoni összeomlásáról, hiszen annak politikai-társadalmi folyamatai egészen az 1910-es évekre visszavezethetők. Elhatárolódik a magyar történetírás mártíratittitűdjektől és a kisebbségi magyar áldozatiság képétől. A határon túli magyar kisebbségi közösségek nem voltak tehetetlenek, amorfok és arctalanok, hanem igenis politikailag-gazdaságilag önszerveződők voltak. Az utódállamok gazdasági rendszerében nem elhanyagolható gazdasági és pénzügyi befolyással bírhettek (ez persze csak Erdélyre és részben Szlovákiára érvényes).

Miért hasznos Rigó Máté könyve, melynek néhány résztanulmánya sorosabban nem is kötődik Magyarországhoz, hanem egy olyan „távoli” régióhoz kapcsolódik, mint Elzász-Lotaringia, mely inkább a francia és a német historiográfia „felségterülete”? Az érv egyszerű, és ebben a tekintetben visszacsengenek Ránki régi szavai: a magyar nemzeti történelemnek és fűzzük hozzá, hogy a határon túli magyar közösségek múltjának a megértése nem lehetséges az európai és a globális történetek ismerete nélkül. Ehhez a megértéshez pedig ez a monográfia mindenféleképpen közelebb visz bennünket. Végülis minden alkotómunka indítóoka a kíváncsiság.